

TİRE MOLLA ARAP KÜLLİYESİ KAZISI*

Ertan DAŞ**

Özet

Cami, medrese, ve hamamdan oluşan külliye Tire'nin yaklaşık 1 km kuzeybatısındadır. Kesin inşa tarihi bilinmeyen yapılar topluluğu, kaynaklara göre 1492 tarihinde II. Bayezid dönemi Şeyhülislamı Molla Arap takma adlı Alaeddin Ali Arabî tarafından inşa ettirilmiştir. Büyük bir kısmı yıkılmış ve toprak altında kalmış olan cami ve medrese, külliyein çekirdek yapılarını oluşturmaktadır. Medresenin yaklaşık 100 m kuzeybatısında yer alan hamamın üzerine yeni bir bina inşa edilmiş ve hamam metruk hale gelmiştir. 1 Eylül 2015 tarihinde başlayan ve yaklaşık 4 ay süren kazı çalışmalarıyla caminin plan şeması büyük ölçüde ortaya çıkarılmış, kuzeybatı köşede, caminin batı cephesine bitişik, içinde mihrap bulunan büyücek bir mekan tespit edilmiştir. İçinde yoğun kül tabakası ve bir ocağa ait kalıntılar tespit edilen mekanın, yayınlarda sözü edilen aşevi olabileceği öngörülmektedir. Zemini altıgen tuğlalarla kaplı olan mekanın, yaklaşık 30 cm yükseklikteki duvarları günümüze ulaşabilmiştir. Avlunun iki yanında yer alan revak, medrese hücreleri ve caminin hariminde de zeminin altıgen tuğlalarla kaplandığını gösteren çok sayıda tuğla parça ortaya çıkarılmıştır.

Külliyeindeki kazı çalışmaları, mülk sahibi olan Vakıflar İzmir Bölge Müdürlüğü'nün girişimleriyle, İzmir II No'lu Koruma Bölge Kurulu kararları doğrultusunda tamamlanmıştır. Kazı çalışmaları sonrasında elde edilen veriler doğrultusunda restorasyon projesi hazırlanarak, yapıların ayağa kaldırılması planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tire, Molla Arap, kazı, cami, medrese, hamam

EXCAVATION OF MOLLA ARAB COMPLEX IN TİRE

Abstract

Molla Arap Complex is consisting of a mosque, a madrasa and a hammam. According to the sources, it was built by Şeyhülislam Alaeddin Ali Arabi in 1492.

Excavation began on September 1, in 2015. Excavation works took about 4 months. During this study, some important datas were obtained through the structural findings. In the excavation area, along the eastern and western sides of the courtyard, student rooms of the "Madrasah" are lined. In the middle of the courtyard there are remains of a circle shaped pool. Madrasah rooms' floor, porches' floor and the mosque's floor are covered with

* Bu çalışma, XX. Uluslararası Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (2-5 Kasım 2016 Sakarya)'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İzmir, Türkiye.
E-mail: ertan.das@ege.edu.tr

hexagonal bricks. The bath (Hammam), which is an important part of the complex, is now used as a house. A restoration project will be prepared in the direction of the data obtained from the excavations.

Keywords: *Tire, Mullah Arab, excavation, mosque, madrassa, hammam*

Cami, medrese, ve hamamdan oluşan külliye, Tire'nin yaklaşık 1 km kuzeybatısındadır. Kesin inşa tarihi bilinmeyen yapılar topluluğu kaynaklara göre 1492 tarihinde *II. Bayezid* dönemi Şeyhülislamlarından *Molla Arap* takma adlı *Alaeddin Ali Arabi* tarafından inşa ettirilmiştir.¹

Büyük bir kısmı yıkılmış ve toprak altında kalmış olan cami ve medrese, külliyein çekirdek yapılarını oluşturmaktadır.² (*Şek. 1, 2*) Medresenin yaklaşık 100 m kuzeybatısında yer alan hamamın üzerine yeni bir bina inşa edilmiş ve hamam metruk bir hale gelmiştir. (*Şek. 3*) 1 Eylül 2015 tarihinde başlayan kazı ve temizlik çalışmalarıyla cami ve medreseden oluşan kısmın plan şeması büyük ölçüde tespit edilmiştir.

Çalışmalar başlamadan önce, metruk durumdaki yapının (*Fot. 1*), açık avlulu bir medrese ve avlunun güney ortasında tek kubbeli bir camiden oluştuğu, kalıntılardan anlaşılmaktaydı. Caminin üç birimli son cemaat yeri, harim kubbesi ve güney duvarı; medresenin doğu kanadında iki hücre, batı kanadında ise beş hücre dışındaki kısımları tamamen yıkık durumda idi. (*Şek. 1*)

Kazı ve temizlik çalışmalarına, caminin güney duvarı dış cephesi önünden başlandı. (*Fot. 2*) Duvarın doğu ucundan itibaren batı istikametinde bütün toprak kaldırılarak, öncelikle güney duvarı bütünüyle ortaya çıkarıldı. (*Fot. 3*) Bu çalışmayla, harimin iki yanında, harimden bir miktar daha büyük birer mekânın daha var olduğu tespit edilmiştir.

Harim

Plan üzerinde 10 numarayla işaretlediğimiz harim, 7 x 7 m ölçülerinde kare planlı bir mekândır. Kuzey duvarı ortasında bir giriş açıklığı; güney duvarı ortasında, giriş ile aynı eksen üzerinde yer alan bir mihrap nişi tespit edilmiştir. Beş kenarlı bir oyuntudan

1 A. Munis Armağan tarafından "Alaeddin Ali Arabi" olarak verilen bu ismi İ. Aslanoğlu ve M. Başaran "Zeynüddin Ali Arabi" şeklinde vermiştir. Bilgi için bk. Armağan, 2003, 233; Aslanoğlu, 1978, 61 ve Başaran, 1998, 372.

2 Bilimsel danışman olarak görev aldığım külliyeindeki kazı çalışmalarına, mülk sahibi olan Vakıflar İzmir Bölge Müdürlüğü'nün çaba ve girişimleriyle, İzmir II No'lu Koruma Bölge Kurulu kararları doğrultusunda 1 Eylül 2015 günü başlanmıştır. Tire Müzesi denetiminde, Arş. Gör. Ender Özbay ile Sanat Tarihçisi İlyas Yaşayacak'ın katılımı ve Tire Belediyesi'nin desteğiyle 2 Aralık 2015 gününde tamamlanmıştır.

ibaret olan mihrap nişinin dip duvarı büyük ölçüde yıkılmıştır. (Bk. Fot. 3) Nişin yan duvarları üzerinde, ilk yapıda alçıyla oluşturulmuş süslemeler olduğunu gösteren izler dikkat çekmektedir. (Fot. 4)

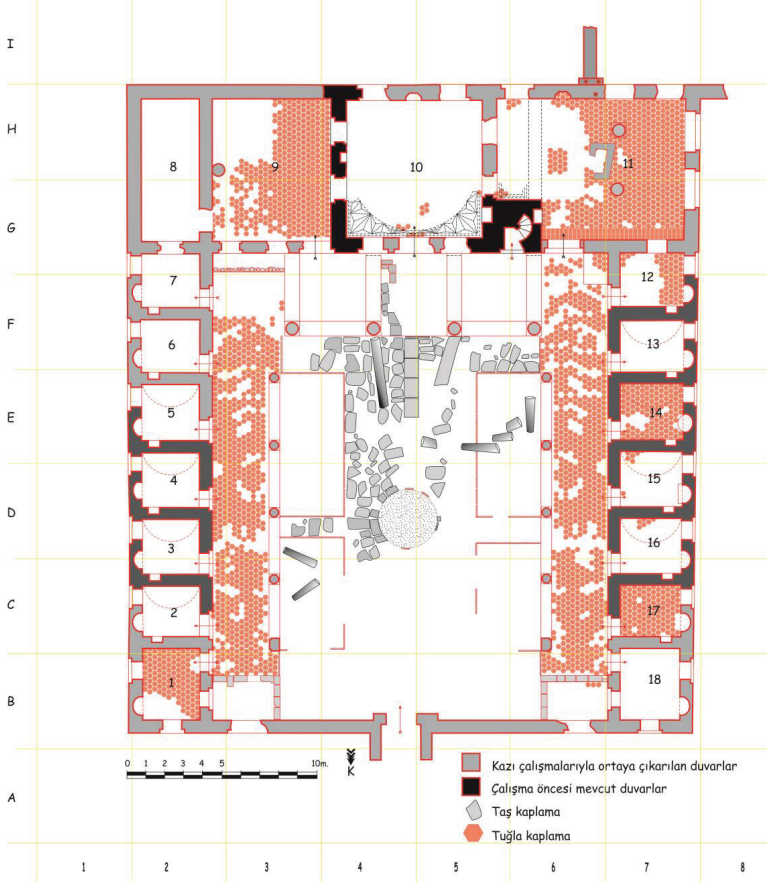
Harimin güney ve batı duvarları tamamen, kuzey ve doğu duvarları kısmen tahrip olmuştur. Bir kısmı günümüze sağlam olarak ulaşan doğu duvarı üzerindeki iki oyuntu, mekâna ışık sağlayan birer pencereye ait olmalıdır. Nitekim, oyuntular dikkatle incelendiğinde, içten ve dıştan kemerli birer çökertme içine alındıklarını gösteren izler görülebilmektedir. (Bk. Fot. 3) İki pencere arasında ve batı duvarının kuzey kesiminde dikdörtgen şekilli birer niş vardır.

Kazı çalışmalarıyla, batı ve güney duvarlarının, zeminden itibaren yükseklikleri 30 ile 70 cm arasında değişen kısımları ortaya çıkarılmıştır. Güney duvarının ortasındaki mihrap nişi ile kuzey duvarının ortasındaki giriş açıklığının iki yanında ve batı duvarında doğu duvarındakilerle simetrik olarak yerleştirilmiş ikişer pencereye ait olabilecek izler tespit edilmiştir. Duvarlar, pencerelerin zemin kotlarına kadar yıkıktır. Yıkılmış olan pencereler, doğu duvarı üzerinde günümüze büyük oranda sağlam ulaşmış olan pencerelerle aynı özellikleri taşıyor olmalıdır.

Kazı ve temizlik çalışmaları sırasında, harim zemininin altıgen tuğlalarla döşeli olduğunu gösteren ipuçları elde edilmiştir. Kuzey duvarının önünde giriş açıklığının yakınlığında, kuzeybatı köşede ve batı duvarı bitişiğinde zemin kaplamasına ait tuğlalar ortaya çıkarılmıştır. Bir kenarının uzunluğu 15 cm olan altıgen tuğlalar *in-situ* halinde tespit edilmiş; harim kubbesinin ve duvarlardan bir kısmının zemin döşemesi üzerine çökmesi nedeniyle tuğla döşemenin tahrip olduğu ve tuğlaların küçük parçalara ayrıldığı görülmüştür.

Harimin üzerini örten kubbe, yıkılan duvarlarla birlikte çökmüştür. Kubbe eteğinden günümüze ulaşan kesimler ile harim zeminine dökülen parçalardan, kubbenin tamamen tuğla, kubbe geçiş bölgesinin ise kırma taş ve tuğlayla örülmüş olduğu anlaşılmaktadır. (Fot. 5) Kubbe ve kubbe geçişlerine ait parçalar hassasiyetle kaldırılmış, kazı alanı içerisinde istiflenerek koruma altına alınmıştır. Kubbeye geçiş, harimi dört yönden çevreleyen bir üçgen kuşakla sağlanmıştır. Kuzey duvarı boyunca, kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerde büyük oranda sağlam olan üçgen kuşak, duvar ortasına yerleştirilen sivri kemerli bir çökertmeyle kesintiye uğramaktadır. Aynı uygulama günümüze ulaşamayan doğu, batı ve güney duvarlarda da devam ediyor olmalıdır. Geçiş kuşağındaki üçgenlerin taş ve tuğlayla örüldükten sonra alçıyla kaplandığı anlaşılmaktadır. Geçiş bölgesinin hemen altında, alçıyla oluşturulmuş bir kemer dizisine ait izler dikkati çekmektedir. Kemer dizisinde, her bir kemerin tepe noktası, çapraz olarak yerleştirilen birer tuğlayla sonlanmaktadır. Alçı kaplama döküldüğü için tuğlalar bugün bir kirpi saçağı anımsatmaktadır.

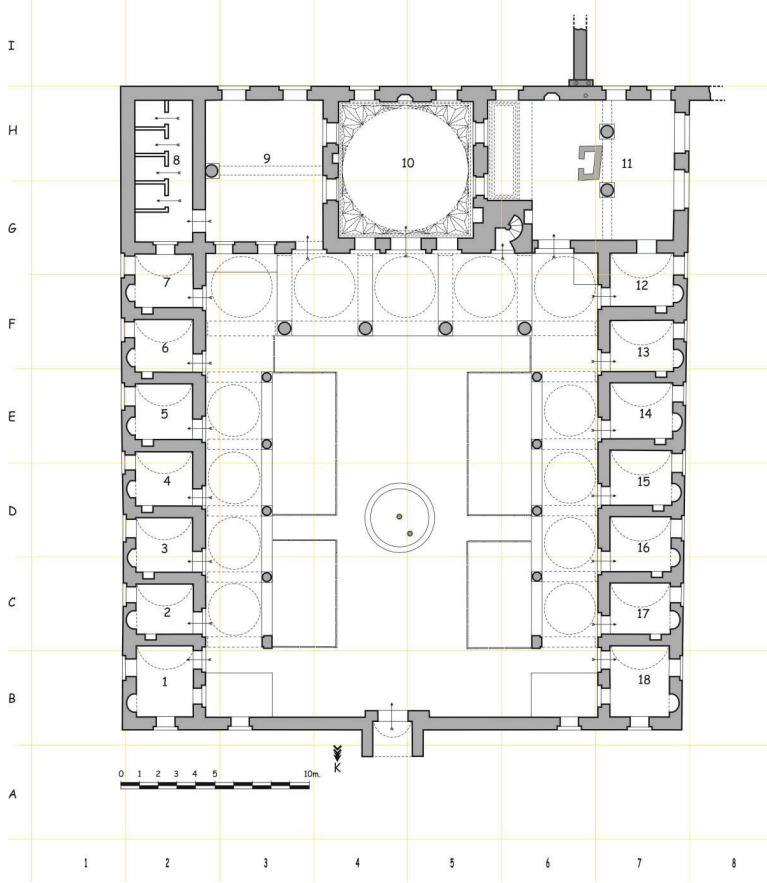
Harimin kuzeyinde, üç birimli bir *son cemaat yeri* vardır. Üzerinin, ortada mukarnas dolgululu, yanlarda pandantif geçişli ve tuğlayla örülmüş birer kubbeye örtülü

Şek. 1: Molla Arap Külliyesi, kazı planı.

olduğunu gösteren izler, çalışma öncesinde görülebilmekteydi. (Fot. 6) Son cemaat yeri zemininde yapılan çalışmalar sonucu, orta birim zemininin yan birimlere göre yaklaşık 30 cm daha düşük kotta olduğu anlaşılmıştır. Orta birim zemininde yer yer kayrak taş ve devşirme malzemeli kaplama günümüze ulaşabilmiş olmakla birlikte, iki yan birimin zemin kaplamasına dair herhangi bir iz tespit edilememiştir. Muhtemelen, daha çok kullanılan orta birim zemini taş, diğer iki birim zeminleri ise tuğla kaplanmış olmalıdır.

Son cemaat yerinin zemin çalışmaları sırasında, kubbelerin, harim kubbesinde olduğu gibi tamamen tuğlayla inşa edildiğini gösteren tuğla parçaları bulunmuş, örtüyü taşıyan sütunlar ve sütun altlıklarından bazıları avluya doğru devrilmiş olarak tespit edilmiştir. (Fot. 7) Sütun başlıklarına ait herhangi bir veri elde edilememiş olmakla

Şek. 2: Molla Arap Külliyesi, restitüsyon planı.

birlikte, avlunun kuzeybatı kesiminde yarısı kırık bir sütun başlığı bulunmuştur. Başlığın son cemaat yerine mi yoksa revaka mı ait olduğu belli değildir. Ancak, elde edilen veriler sütunların, altlıkların ve başlıkların devşirme olduğunu göstermektedir.

Harimin İki Yanındaki 8, 9 ve 11 Numaralı Mekânlar

Harimin doğusunda ve batısında yaklaşık eş büyüklükte birer mekân yer almaktadır. (Fot. 7, 8, 9, 10) Her iki mekânın da girişlerinin, caminin doğu ve batı uçlarında yer alan açıklıklardan sağlandığını gösteren izler tespit edilmiştir. Harimin güney duvarının kesintisiz devam etmesi bu iki mekânın camiyle birlikte planlandığının açık kanıtıdır. Kazılarda elde edilen veriler, harimin doğuda ve batıdaki bu iki mekâna ikişer

pencereyle açıldığını göstermektedir. Bu pencereler, her iki mekânın da başlangıçta üzerlerinin açık olarak tasarlanmış olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Kesin veriler elde edilememiş olmakla birlikte, 9 numaralı mekândan bir duvarla ayrılan 8 numaralı mekânın tuvaletler için tasarlanmış olması muhtemeldir. (Bk. Şek. 1, 2)

Harimin batısındaki 11 numarayla işaretlediğimiz mekân, kuzeybatı köşesine yerleştirilen minare nedeniyle bir miktar daralmıştır. İlk yapıda, minarenin çıkıntısı ile mekânın batı duvarı arasına geniş bir kemer inşa edildiği ve dikdörtgen alanın kademeli olarak daraltılıp, üzerinin kayrak taşlarıyla örtüldüğü, kalan izlerden anlaşılmaktadır. (Fot. 11)

11 numaralı mekânın içinde yapılan çalışmalarda, altıgen tuğlalarla döşenmiş bir zemin; mekân girişiyle aynı eksen üzerinde, güney duvarını ortalamayan bir mihrap; taş örgülü ocağa benzer bir duvar parçası, bu duvar parçasının iki yanında birer sütun altlığı; güney duvarı üzerinde üç, batı duvarı üzerinde iki ve 12 numaralı mekâna açılan bir pencere açıklığı ortaya çıkarılmıştır. Mekânın zemini, kuzey duvarı önünde iki sıra dikdörtgen şekilli tuğla ile diğer kesimlerde ise tamamen altıgen şekilli tuğlalarla kaplanmıştır. Güney duvarı üzerinde yer alan, zemini altıgen tuğlalarla kaplanmış olan mihrap nişi beş kenarlıdır. Mihrabın iki yandan, iç ve dış bükey kavisli alçı silmelerle çerçeve içine alındığını gösteren izler halen görülebilmektedir. (Fot. 12) Mihrabın ana niş kavsarasına dair herhangi bir veri elde edilememiştir.

Mekânın yaklaşık ortalarında, zemini taş kaplanmış, dikdörtgen şekilli duvar kalıntısı bir ocak izlenimi uyandırmaktadır. Zeminindeki ve çevresindeki kül ve yanık tabaka, bu kısmın bir dönem ocak olarak kullanıldığına dair fikrimizi destekler niteliktedir. Ocağın iki yanındaki altlıklar, muhtemelen mekânın üzerini örten ahşap örtüyü taşıyan desteklere ait olmalıdır.

Mekâna açılan toplam altı pencereden üçü güney duvarı, ikisi batı duvarı, biri de kuzey duvarı üzerinde yer almaktadır. Kuzey duvar üzerindeki, 11 numaralı mekânla 12 numaralı mekânı bağlayan pencerenin sonradan örülerek kapatıldığı ve iki yönden de sıvanarak tamamen iptal edildiği kalan izlerden anlaşılmaktadır. Güney duvardaki pencereler, alt kotlarına kadar yıkılmış, ancak izleri kalabilmiştir. Batı duvarındaki iki pencere, yapının bütünündeki tüm pencerelerden daha geniştir. Her iki pencerenin de alt söve taşları, süslemeli ve kitabeli devşirme mermerdendir. Devşirme mermerlerin üzerine, lokmalı, demirden parmaklıklar yerleştirilmek üzere yuvalar açılmıştır. Nitekim, parmaklığa ait bir parça, kazılar sırasında bulunmuştur. (Bk. Fot. 18)

Kalan izlerden, 11 numaralı mekânın güney duvarının batı istikametinde, bugün tarla olarak kullanılan alanın içine doğru devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu kesimde yapılan çalışmalarda söz konusu duvarın yaklaşık 150 cm devam ederek kesildiği tespit edilmiştir. Yapının batı cephesi boyunca uzanan tarıma açık arazide yapılan tarım çalışmaları sırasında tahrip edildiği anlaşılan duvarın bağlantıları izlenememiştir.

11 numaralı mekânda yer alan mihrabın yaklaşık 1 metre batısından başlayan bir başka duvar güney istikametinde ilerlemektedir. (Bk. Fot. 10) Mekânın güney duvarına dik açıyla bitişen bu duvar üzerinde iki künk dibi raptedilmiş olarak, bir künk dip parçası da güney duvarın içine gömülü olarak bulunmuştur. Bu künk dipleri, muhtemelen yapıya su taşıyan hatlara ait olmalıdır. Yapının yaklaşık 50 metre güneyindeki bahçe içinde, yarısı tahrip olmuş, dıştan kare, içten sekizgen planlı bir su havuzu tespit edilmiştir. Caminin güney duvarı dibinden başlayarak havuza doğru devam eden duvar, künkler ve havuzun bağlantılı olduğu muhakkaktır. Nitekim, havuzla yapı arasındaki bir sondaj çukurunda, bağlantıyı sağlayan üç künk hattı görülebilmektedir.

Avlu, Medrese Hücreleri ve Revak

Caminin kuzeyinde uzanan avlu, kazı ve temizlik çalışmaları öncesinde, cami ve çevresindeki alan kadar dolmuş durumda değildi. Yöre halkı, avlunun 1990'lı yıllara kadar tarımsal faaliyetler için kullanıldığını söylemektedir.

Kazı ve temizlik çalışmaları ile avlunun bütününde, 30 cm ile 70 cm arasında değişen toprak tabakası kaldırıldı. Son cemaat yerinden itibaren kuzey istikametinde sürdürülen kazı çalışmalarıyla, avlu zemininin büyük oranda devşirme taşlarla kaplandığı, ancak kaplamanın az bir kısmının günümüze ulaşabildiği tespit edilmiştir. Avlu ile revakların birleştiği alanlarda, her iki yanda ikişerden dört dikdörtgen alanın etrafı taşlarla çevrelenmiş, muhtemelen çiçeklik olarak ayrılmıştır. Bu kısımların içinde taş kaplama olduğuna dair en küçük bir ize rastlanmamıştır. (Bk. Şek. 1, 2) Zemindeki bazı devşirme taşların üzerlerinde bitkisel ve geometrik süslemeler dikkat çekmektedir.

Kalan izlerden, avlunun ortasında daire kesitli bir havuz olduğu anlaşılmaktadır. Zemini kayrak taşlarla kaplanmış olan havuzun ortasında ve havuz yuvarlağının kuzey kenarında iki su künkü yer almaktadır. (Fot. 17) Merkezdeki künk havuza su taşımış, diğeri de tahliye için düşünülmüş olmalıdır. Avluda, künklerin istikameti ve bağlantıları tespit edilememiştir.

Çalışmalardan önce, avlunun doğu, batı ve kuzeyden medrese hücreleri ile çevrelediği, hücrelerin önünde bir revakın yer aldığı tahmin edilmekte idi. Ancak kazı çalışmaları avlunun yalnızca doğusunda ve batısında medrese hücrelerinin yer aldığını, kuzey cephe boyunca herhangi bir mekâna yer verilmediğini, yalnızca cephenin ortasında eyvan şekilli bir girişin bulunduğunu ortaya koymuştur. (Fot. 18)

Avlunun iki yanında, günümüze kısmen sağlam olarak ulaşan, plan üzerinde işaretlediğimiz 3, 4, 13, 14, 15, 16 numaralı medrese hücrelerinin içleri temizlenmiş ve zeminleri tespit edilmiştir. Tamamen toprak altında kalmış olan, 1, 2, 5, 6, 7, 12, 17 ve 18 numaralı hücrelere ait duvarlar kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılmıştır. (Bk. Şek. 1, 2) Çalışmalar sonrasında, avlunun doğusunda ve batısında yedişerden toplam 14 hücrenin yer aldığı, hücrelerin kuzey-güney yönlü tonozlarla örtüldüğü tespit edilmiştir. (Bk. Şek. 1, 2) Her bir hücrenin revaka açılan birer girişi, içlerinde üçgen yaşmağa sahip birer ocak

nişi ve 1, 7, 12 ve 18 numaralı hücreler dışındakilerin dışarıya açılan birer pencereleri vardır. 7 ve 12 numaralı hücrelerin, güney bitişiklerindeki alana ve dışarıya açılan ikişer pencereye sahip oldukları görülmektedir. 1 ve 18 numaralı köşe hücreleri diğer hücrelerden daha büyüktür. Avluya birer, kuzey cepheye birer ve yan cephelere birer olmak üzere üçer penceresi bulunan bu iki hücrenin önlerinde revakın olmadığı, ancak revakın bulunması gereken kesimlerinin birer sekiyle yükseltildiği dikkat çekmektedir. Daha mütevâzî ölçülerde olmak üzere benzer bir seki uygulamasına her iki revakın güney uçlarında da yer verilmiştir. Batı revakının güney ucundaki seki, 11 numaralı mekânın girişi nedeniyle diğerlerine göre daha küçük tutulmuştur. Bu sekinin üzerindeki altıgen tuğla kaplamanın bir kısmı *in-situ* halinde tespit edilmiştir.

Günümüze tamamı ulaşamamış olmakla birlikte, kalan izlerden, bütün hücrelerin duvarlarının sıvalı olduğu anlaşılmaktadır. 17 numaralı hücrede, girişin hemen sağında günümüze ulaşabilen sıva tabakası üzerine çiziktirilmiş iki kalyondan ibaret grafiti örneği dışında, hücrelerde her hangi bir süsleme izine rastlanmamıştır.

Revak, yukarıda da değinildiği üzere yalnızca doğu ve batıdaki hücrelerin önünde yer almaktadır. Duvarlarda görülen pendantif geçişlere ait izler, her birimin üzerinin kubbeye örtülü olduğunu göstermektedir. İzlerden, revakın devşirme kaideler üzerine oturan devşirme sütunlarla taşındığı anlaşılmaktadır. Sütunlardan az bir kısmı avluya devrilmiş olarak toprak altından çıkarılmış, büyük bir kısmı ise günümüze ulaşamamıştır.

Revak, doğu kanatta 6 numaralı hücrenin, batı kanatta ise 13 numaralı hücrenin önünde kesintiye uğramaktadır. (Bk. Şek. 1, 2) Bu iki hücrenin önlerindeki dikdörtgen alanlarda üst örtüye dair bir veri elde edilememiştir. Son cemaat yerinin iki yanında, 7 ve 12 numaralı hücrelerin önündeki alanların, son cemaat yeri kubbeleriyle eş büyüklükte birer kubbeye örtülü olduğu, kalan izlerden anlaşılmaktadır. Doğudaki duvar tamamen yıkılmış olmakla birlikte, batıda, minarenin batı cephesinde kubbeyi taşıyan kemer ve köşe bingisine ait izler görülebilmektedir. Bu iki alanın kubbeleriyle medrese hücreleri önünde yer alan revakın kubbeleri arasında yükseklik farkı nedeniyle oluşacak uyumsuzluğu ortadan kaldıran bir uygulama olarak, 6 ve 13 numaralı hücrelerin önünde revak kesilmektedir. 13 ve 14 numaralı hücreler arasında yer alan kemerin sağında kubbeye geçişi sağlayan köşe bingisi ve hücre duvarı üzerinde kemer başlangıcı görülmekte ancak solunda, bingiyeye ve kemere yer verilmediği, duvarın düz olarak yükseldiği izlenebilmektedir. Dolayısıyla 13 numaralı hücrenin önündeki alanın üzerinin örtülmediği anlaşılmaktadır. Tamamen yıkılmış olmakla birlikte 6 numaralı hücre önündeki alanda da aynı uygulama tekrar edilmiş olmalıdır. 1 ve 18 numaralı hücrelerin önünde de revak, kuzey duvarına kadar devam etmemektedir. Diğerlerinden daha büyük olan bu iki hücrenin önü tamamen açıktır.

Revakın ve medrese hücrelerinin zeminleri, harim ve harimin iki yanındaki mekânlarda olduğu gibi altıgen formlu tuğlalarla döşenmiştir. Zemin döşemesinin, yıkılan kubbe ve duvarlar nedeniyle yer yer tahrip olduğu, bazı bölümlerinin de yok olduğu tespit edilmiştir.

Kazı çalışmalarının sona ermesiyle birlikte, tuğla döşemeler, süslemeli devşirme taşlar ve mihrap alçı bordürleri jeo-tekstil malzeme ile kaplanmış; tekstil üzerine dere kumu serilerek, olası restorasyon çalışmalarına kadar koruma altına alınmıştır.

Küçük Buluntular

Kazı ve temizlik çalışmaları sırasında bulunan çok sayıda tuğla, çatı kiremidi ve kırma taş malzeme, olası restorasyon çalışmalarında kullanılmak üzere yapı çevresinde istiflenerek koruma altına alınmıştır. Aynı şekilde, profilli taşlar, devşirme mermer parçalar, kemer köşeliklerinde kullanıldığı anlaşılan alçı ve tuğla süsleme parçaları, ahşap hatılarda kullanılan el yapımı çiviler (mih), lüle parçaları ve az sayıda seramik kırıkları etüd edilecek malzeme olarak koruma altına alınmıştır. Yapının 1940'lı yıllara kadar kullanılmış olması nedeniyle, dönemine ait sikke, günlük kullanım eşyaları gibi küçük eserlerin günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Az sayıda sırlı seramik, mih, kurşun kenet parçaları ve lüle parçaları Tire Müzesi'ne teslim edilmiştir. (Fot. 19)

Bazı Tespitler, Öneriler ve Değerlendirmeler

Harimin iki yanında yer alan eş büyüklükteki iki mekânın örtülerine ve işlevlerine dair kesin bir veriye ulaşılamamış olmakla birlikte mevcut durum, ilk yapıda her iki bölümün de üzerinin açık olduğu fikrini uyandırmaktadır. Bu fikri destekleyen en önemli iki veri, harimin ve uçlardaki 7 ve 11 numaralı medrese hücrelerine ait pencerelerin buraya açılmasıdır. Ancak her iki mekânın da zeminlerinin tuğla kaplandığı görülmektedir. Neme karşı taş kadar dayanıklı olmayan bu malzeme, daha çok kapalı alanların zemin kaplamasında tercih edilmektedir. Her iki mekânın içlerinde tespit ettiğimiz sütun altlıkları, yapı inşa edildikten kısa bir süre sonra üzerlerinin, ahşap desteklerin taşıdığı ahşap bir tavanla örtüldüğü sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca batıdaki mekânın içinde yer alan, bir ocağa ait olduğunu düşündüğümüz kalıntılar, bu kısmın, yemeklerin servis edildiği bir aşevine dönüştürüldüğünü göstermektedir.³ Nitekim, Tire külliyesi ile ilgili bir yayında, Molla Arap Külliyesi'nin cami, medrese, hamam ve imareten oluştuğundan bahsedilmektedir.⁴

9 numaralı mekândan bir duvarla ayrılan 8 numaralı mekânın zemin kotu tespit edilememiş olup; 9 numaralı mekânın zemini tuğla döşeli iken, 8 numaralı mekânda her hangi bir tuğla kırıntısına dahi rastlanmamıştır. Bu durum iki varsayımı akla getirmektedir. Bunlardan ilki, 8 numaralı mekânın tuvaletler için ayrılmış olabileceği varsayımdır ki yapının bütününde tuvalet için uygun başka bir alan yoktur. Ancak 7 numaralı hücrenin tuvalet olabileceği düşünülen bu mekân içine açılan penceresi düşündürücüdür. İkinci varsayım ise 9 numaralı mekânın üzeri kapatıldıktan sonra 8 numaralı kısmın üzerinin açık bırakılmış olabileceği varsayımdır. İkinci varsayımda, 8 numaralı mekâna açılan 7

3 Bu unsur, mekan içindeki konumu ve fiziksel özellikleri nedeniyle, içinde yemek pişirilen bir ocak olmaktan öte, içine kor haline getirilen ateşin konulduğu, yemeğin soğumaması için servis edilmek üzere getirilen kazanlarının yerleştirildiği bir ocak olmalıdır.

4 Bilgi için bk. Yüksel, 2014, 14.

numaralı hücrenin penceresi anlam kazanmaktadır. Buna rağmen, olası bir restorasyon çalışmasında bu kısmın, ahşap paravanlarla bölünmüş tuvalet mekânlarına ayrılması mümkün görünmektedir.

Kazı ve temizlik çalışmalarıyla elde edilen bulgular, 1, 6, 13 ve 18 numaralı hücrelerin önünde revakın devam etmediğini göstermektedir. 6 ve 13 numaralı hücrelerin önündeki alanın boş bırakılmasının mimari zorunluluktan olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki; revak kubbeleriyle son cemaat yeri kubbeleri arasında yükseklik farkı bulunmaktadır. Bu durum, son cemaat yerinin iki yanında yer alan kubbelerin, son cemaat yeri kubbeleriyle aynı yüksekliğe sahip olmaları gereğini doğurmuştur. Revak kubbeleri ile arasındaki bu uyumsuzluk 6 ve 13 numaralı hücrelerin önündeki alanın boş bırakılmasına neden olmuştur. Diğer öğrenci hücrelerine göre daha büyük olan 1 ve 13 numaralı hücrelerin önünde revakın devam etmesini engelleyecek her hangi bir veri elde edilememiştir. Aynı şekilde, giriş cephesi üzerinde de gerek öğrenci hücresi, gerekse revaka dair temel izine rastlanmamıştır. Elde edilen veriler avlunun, kuzey cephe ortasında tek girişe sahip olduğunu göstermektedir.

Avlunun ortasında, avlu zemini seviyesinde izleri tespit edilen daire kesitli havuzun varlığı kesindir. Ancak söz konusu havuzun duvarlarına dair veri elde edilememiştir. Havuzun içinde, havuza su taşıyan ve kirlenen suyu tahliye etmeye yarayan künklerin ağızı tespit edilmiş olmakla birlikte bağlantılarına ait izlere ulaşılamamıştır. Olası restorasyon çalışmaları sırasında, künklerin bağlantıları tespit edilerek korunmalıdır.

Kazı ve temizlik çalışmaları, *açık avlulu bir medreseye* ait olduğu bilinen yapının, güneyinde *tek kubbeli bir cami* ve *avlunun iki yanında kubbeli birer revak* ile bu revakların gerisinde *öğrenci hücrelerinden* oluştuğunu göstermektedir. Anadolu'da sayıca fazla olmamakla birlikte, Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş, bu tür bir plan şemasını küçük farklılıklarla tekrar eden medrese örnekleri bilinmektedir.⁵ Amasya/Yolpınar Köyü (Suluova) Kasım Bey Medresesi (1463-64)⁶, Afyon Gedik Ahmet Paşa Medresesi (1473)⁷, Bursa Ahmet Paşa Medresesi (15. yy.'ın ikinci yarısı)⁸ ve Tire Yavukluoğlu Medresesi (15. yy.'ın ikinci yarısı)⁹ bu tür örnekler arasındadır. Bu örneklerden sonuncusu hariç, tümünde, girişin karşısındaki cephe ortasında ana eyvan/dersane mekanı yer almaktadır. Tire Yavukluoğlu Medresesi ile Molla Arap Medresesi'nde ana eyvanın yerine, tek minareli bir cami yerleştirilmiştir. İzmir/Seferihisar Hereke (Düzce) Köyü Medresesi'nde (15. yy. sonu - 16. yy. başı)¹⁰ avlu, iki yanda "L" şeklinde sıralanmış revak ve öğrenci

5 Erken Osmanlı medreseleri ile ilgili kapsamlı bir değerlendirme ve tipoloji çalışması için bk. Demiralp, 1999, 193-232.

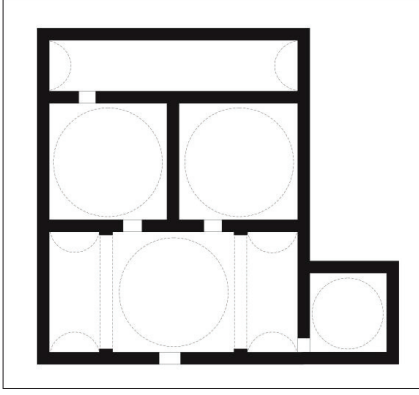
6 Bilgi ve plan için bk. Demiralp, 1999, 98-101, Şek. 99.

7 Bilgi ve plan için bk. Demiralp, 1999, 110-115, Şek. 56.

8 Bilgi ve plan için bk. Demiralp, 1999, 116-119, Şek. 57.

9 Bilgi ve plan için bk. Demiralp, 1999, 178-185, Şek. 80.

10 Bilgi ve plan için bk. Demiralp, 1999, 185-188, Şek. 81.

Şek. 3: Molla Arap Külliyesi, hamamın plan krokisi.

hücrelerine sahip olmakla birlikte girişin karşısında yer alan cami ile medresenin aynı avluyu kullandığı örnekler arasında olması açısından Molla Arap Medresesi ile benzerdir. Tire’de, avlusu üç yönden revak ve hücrelerle çevrili, avlunun güneyinde tek minareli bir cami bulunan Karakadı Mecdetin Medresesi’nde de (15.yy. sonları)¹¹ aynı düzen söz konusudur. Bu düzen, Anadolu’da inşa edilmiş medreselerin erken örneklerinden biri olan, camiye ve avluya ayrı ayrı birer giriş düzenlenmiş olan Kayseri Hacı Kılıç Medresesi’nde (1249)¹² uygulanmıştır. Anadolu Selçuklu Dönemi’nde inşa edilen medreselerde avlu, revak, hücre, eyvan gibi unsurların oturmuş düzeni Osmanlı Dönemi medreselerinde yoktur.¹³ Selçuklu medreselerinin bir özelliği olarak çoğunlukla dışa kapalı kuruluşun, Erken Osmanlı Dönemi’nden itibaren değişmeye başladığı, avlu etrafındaki mekanların sıralanışında da kurallara pek fazla uyulmadığı söylenebilir.

Yapının yaklaşık 100 metre kuzeybatısında, üzerine yakın zamanda bir konut inşa edilmiş olmakla birlikte, büyük oranda sağlam durumda bir hamam ve yaklaşık 50 metre güneyinde, yapının su sistemiyle ilgili olduğunu tespit ettiğimiz bir havuz yer almaktadır. Gerek hamam gerekse havuzun mimari özellikleri aynı dönemin ürünleri olduğunu göstermektedir. Cami, medrese ve hamamın bir külliye oluşturdukları açıktır. Bazı yayınlarda bir de çarşıdan söz edilmekle birlikte günümüzde herhangi bir iz yoktur.¹⁴ Hamam ve havuz, külliyeinin bir parçası olarak bir an önce kamulaştırılmalı ve restorasyon çalışmalarında cami ve medrese ile birlikte değerlendirilmelidir. Aksi takdirde, söz konusu yapıların yavaş yavaş yok olacağı açıktır.

11 Bilgi için bk. Kuban, 1962, 43; Aslanoğlu, 1978, 16; Armağan, 2015, 156.

12 Bilgi ve plan için bk. Öney, 1966, 377-387; Özbek ve Arslan, 2008, 78-85.

13 Selçuklu dönemi medreseleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kuran, 1969 ve Sözen, 1970.

14 Aslanoğlu, 1978, 61.

KAYNAKÇA

- Armağan, A. M. (2003), *Devlet Arşivlerinde Tire*, İzmir.
- Armağan, A. M. (2015), *Tire'de Camiler ve Mescitler*, Tire.
- Aslanoğlu, İ. (1978), *Tire'de Camiler ve Üç Mescid*, Ankara.
- Başaran, M. (1998), Tire'de Bulunan Camiler, Temettuat Defterlerine Göre Görevliler ve Mal Varlıkları, *D.E.Ü. Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi* - 3, 8. (İzmir)
- Demiralp, Y. (1999), *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri 1300-1500*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Kuban, D. (1962), *Anadolu Gezilerinden İzlenimler, Bir Batı Anadolu Gezisi*, İstanbul.
- Kuran, A. (1969), *Anadolu Medreseleri, I*, Ankara.
- Öney, G. (1966), Kayseri Hacı Kılıç Camisi ve Medresesi, *Bellekten*, XXX / 119, 377-390.
- Özbek, Y. - Arslan, C. (2008), *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri I*, Kayseri.
- Sözen, M. (1970), *Anadolu Medreseleri, I, II*, İstanbul.
- Yüksel, Ç. C. (2014), Aydınöğulları'ndan Osmanlı'ya Tire Külliyesi, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2014 - Güz, 21.

FOTOĞRAFLAR

▲ Fot. 1: Kazı ve temizlik çalışmaları öncesi avludan bir görünüş.

◀ Fot. 2: Harim ve güney duvarının kazı öncesi görünüşü

◀ Fot. 3: Harimin kazı sonrası görünüşü.

Fot. 4: Mihrap nişi içindeki alçı süslemelerden ayrıntı.

Fot. 5: Kubbe geçiş bölgesi.

Fot. 6: Avludan son cemaat yerine bakış.

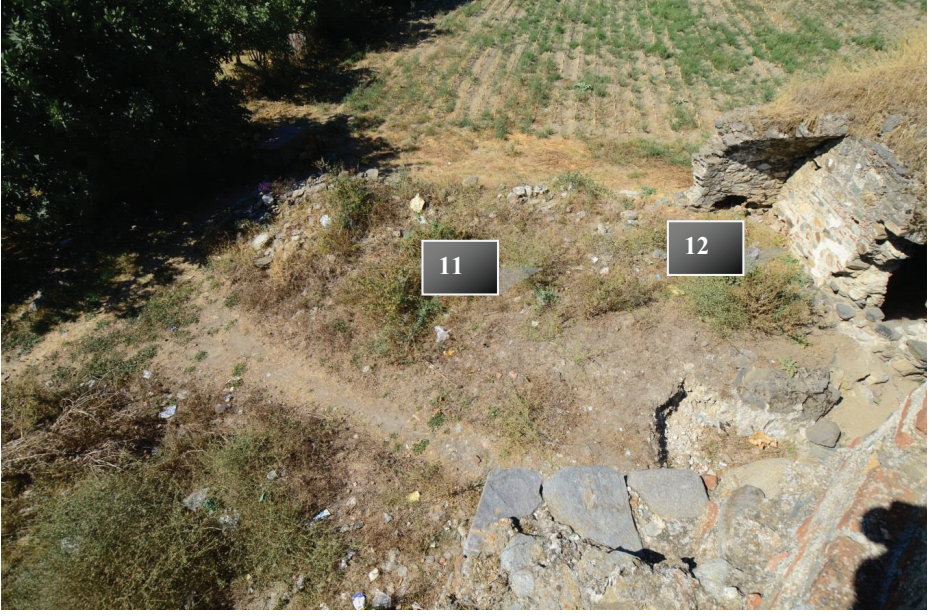
Fot. 7: Son cemaat yerinin batıdan görünüşü.

Fot. 8: Harimin doğusundaki mekânlar. (Kazı öncesi.)

Fot. 9: Harimin doğusundaki mekânlar. (Kazı sonrası.)

Fot. 10: Harimin batısındaki 11 numaralı mekân. (Kazı öncesi.)

Fot. 11: Harimin batısındaki 11 numaralı mekân. (Kazı sonrası.)

Fot. 12: Harimin batısındaki mekan içinde yer alan minare ve mekanın güney duvarı arasındaki alanın örtüsüne ait izler.

Fot. 13: 11 numaralı mekan içindeki mihrap nişi ve alçı silmelerden kalan izler.

Fot. 14: Kazı ve temizlik çalışmalarını öncesi avludan bir görünüş.

Fot. 15: Kazı ve temizlik çalışmalarını sonrası avludan bir görünüş.

Fot. 16: Kazı ve temizlik çalışmaları sonrası avlunun doğu kanadı.

Fot. 17: Avlu ortasındaki havuza ait izler.

Fot. 18: Avlu giriş eyvanı temel duvarları.

Fot. 19: Küçük buluntu örnekleri.